

Balassi Bálint esztergomi vonatkozásai

BALASSI BÁLINT (1554—1594)

A 16. század gazdag és eleven irodalmi életének legnagyobb teljesítménye Balassi Bálint költészete. Őt tekinthetjük a magyar nyelvű irodalom első klasszikusának, világirodalmi szintű költőjének

Bevezetés: A 16. századi Magyarország helyzete: a törökellenes harcok, a végvári vitézek szerepe a haza védelmében.

Balassi katonaélete: vitézkedett, harcolt (Eger, Érsekújvár, Esztergom).

1579 nyarán Balassi 50 lóval járó hadnagyságot vállalt Egerben. Négy esztendőig szolgált itt, jelesen vitézkedve a törökkel, de 1582-ben távoznia kellett. Egy ideig Érsekújváron szolgált 100 lovas hadnagyaként

Balassi 1591-ben tért vissza Magyarországra. A **tizenötéves háború** során vett részt **Esztergom ostromában**, ahol hősi halált halt.

Balassi Bálint európai mintára megteremtette a magyar nyelvű reneszánsz költészetet. Létrehozott azonban egy olyan verstípust, amit az európai reneszánsz nem ismer: a vitézi éneket. A vitézi életet, a végvárak életét bemutató versek, a **vitézi énekek a korabeli európai humanista poézisben ismeretlenek voltak, csak a mi irodalmunkban lett, lehetett lírai témává a hazáért és a kereszténységért vívott önfeláldozó harc. A hazáért és a kereszténységért harcoló vitézek életét idézi meg az Egy katonaének című versében.**

EGY KATONAÉNEK, IN LAUDEM CONFINIORUM („A VÉGEK DICSÉRETÉRE”).

1589-ben a jó hírnevét elvesztegette, mindenéből kifosztott **Balassi Lengyelországba bujdosott**. S a távozni készülő költőt egyszerre megrohanja a múltat megszépítő **emlékek** sora.

A költő **emléket állított Egernek**, ami Esztergomhoz hasonlóan végvár volt, a **vitézi életforma** már eltűnő hőskorának s önmagának is.

A vers felépítésében a mellé- és fölérendeltség, **a harmónia és a szimmetria reneszánsz rendje**, törvényszerűsége érvényesül, s **uralkodó szerkesztési elve a hármas szám**.

Balassi-strófában íródott, azaz a három sorból szerkesztett versszak minden sora a belső rímek által három egységre tagolódik. Emellett az egész vers háromszor három, tehát kilenc strófából áll. De nemcsak a külső, hanem a mélyebb, belső kompozícióban is hármas szerkesztési elv valósul meg.

Az Egy katonaének **„hárompillérű verskompozíció”**, s ez a három pillér az **1., az 5. és a 9.** strófa.

Az 1. versszak lelkes kérdése önmagában rejti a választ is: **a végvári életformánál nincs szebb** dolog a világon. A felkiáltásszerű szónoki kérdés elsősorban a természet harmonikus, egyetemes szépségével érvel a végek élete mellett, felsorakoztatva mindazt, amit a kikelet értéként az embernek nyújtani tud. A költemény „címzettjei” a vitézek: nemcsak róluk, hozzájuk is szól vers.

A következő szerkezeti egység — három versszak (2—4.) — **az első strófa** ujjongó állítását igazolja, **részletezi**. **Mozgalmas képek** sorozatában jeleníti meg **a végvári vitézek életének mozzanatait**: a harci kedvet, a portyára készülést, az ellenség elé vonulást, az éjszakai ütközetet, párviadalokat, majd a csata elmúltával a letáborozást és elnyugvást. Nem titkolja **a vitézi élet férfias keménységét és veszélyességét**, sőt azt sugallják ezek a képek, hogy éppen ezekkel együtt, **ezekért is szép a végek élete**. A mindennapoknak ez a nehéz, próbára tevő kockázata szépen beleilleszkedik a nagy természet egyetemes harmóniájába.

S éppen ezt a mozzanatot fejleszti tovább, emeli magasabb szintre az **5. versszak, a második „pillér”**. Az 1. szakaszban a költemény címzettjeihez, a vitézekhez fordult közvetlenül a költő, közvetett címzettjeit, az olvasókat pedig — a későbbiekben (2—4. vsz.) — érzelmi érvekkel akarta meggyőzni a végvári élet szépségéről. Most — az 5. strófában — a részleteket elhagyva, azok fölé emelkedve, **a katonaéletet a kor legmagasabb eszményének rangjára emeli**. Balassi tudatos szerkesztő művészetére vall, hogy **szerkezetileg a vers középpontjába helyezi ezt a strófát**, melyben az ellenséget kereső, a halál kockázatát is vállaló vitézek **erkölcsi nagyságát hirdeti: „Emberségről példát, vitézségről formát mindeneknek ők adnak.”** Emberség és vitézség — a 16. századi magyar humanista világnézetnek ezek az erkölcsi értékei — Balassi szemében a végek vitézeinek jellemző tulajdonságai. A „szép tisztesség” és a humanista „hírnév” övezi a katonákat, hiszen harcuk egyszerre jelenti az „édes haza” és a kereszténység védelmét. — **Balassi fedezi fel a hazáért vívott önfeláldozó küzdelem erkölcsi szépségét, mely szintén hozzátartozott — legalábbis nálunk és ekkor — a reneszánsz kor emberi teljességéhez. Így avatja a végvári katonákat a reneszánsz legigazabb képviselőivé.**

A következő nagyobb szerkezeti egység újra három szakaszból áll (6—8.). Ismét mozzanatos képek peregnek előttünk **a katonaéletből**: a színhely, a szereplők és az események is hasonlóak a korábbiakhoz (2—4. szakasz), de már más szinten térnek vissza, s átszínezi őket a „mindent hátrahagyás”-nak, egy magasabb célért az élet egyéb szépségeiről való **lemondásnak gyászosabb hangulata**. A korábban felvillanó képekben a vitézi élet kockázatosságának jelzése ellenére ennek az életnek inkább a nyalka hetykesége, férfiassága uralkodott, az újabb képsorban **viszont már árnyoldalai** kerülnek előtérbe: „súlyosan vagy az dolog harcokon ‘ „kemény harcok ‘ „éhség, szomjúság, nagy hévség”, „véresen, sebekben halva sokan feküsznek” stb. Különösen szembeütő a hangulati-tartalmi ellentét a 4. és a 8. versszak zárósoraiban. Ott: a „nyugszik reggel, hol virradt” s a „mindenik lankadt s fáradt” kifejezések még csak a csataviselés utáni elnyugvást, erőt gyűjtő pihenést jelentik; itt: a „halva sokan feküsznek” s a „koporsója vitézül holt testeknek” **már az örök elnyugvást, a hősi halált** tudatják. Csillogás, tavaszi verőfény övezi a vitézek török elleni küzdelmeit, de ennek az életnek természetes és előbb-utóbb szükségszerűen bekövetkező végső állomása a hősi halál.

De éppen ez, a szép tisztességért a sétáló palotát, tanuló oskolát, mulatást, sőt még az életet is hátrahagyó, önfeláldozó sors teszi oly dicséretessé a végbeliek példáját. **A harmadik „pillér”, a verset lezáró 9. strófa** elragadtatott felkiáltással zengi az „ifjú vitézeknek” „ez világon szerzte-szerént” **megvalósult hírnevét, örök dicsőségét**. Ez a nagy erejű érzelmi kitörés egyszerre válasz is a két, hangulatilag eltérő képsorozatra. Az utolsó sorban már a búcsúzó költő fájdalmas rezignációval — **őszi hasonlattal** — kíván áldást és hadi szerencsét a végek katonáinak.

A Balassi-strófa a katonaének alapján: A sorok szótagszáma: 6—6—7. A versszak rímelhelyezése: aab—ccb—ddb.

Vitézek, mi lehet 6a
Ez széles föld felett 6a
Szebb dolog az végeknél? 7b
Holott kikeletkor 6c
Az sok szép madár szól, 6c
Kivel emberi ugyanél; 7b
Mező jó illatot,6d
Az ég szép I harmatot 6d
Ád, ki kedves mindennél. 7b

Vázlatosan a vers elemzése:

Szerkezet: szimmetrikus, hárompillérű kompozíció (I., 5., 9. vsz.)

1. vsz.: szónoki kérdés a címzettekhez, a végvári vitézekhez, majd érvelés (a tavasz mint értékfordozó)

2—4. vsz.: a vitézi életforma szépségeinek igazolása (életképek)

5. vsz.: a vers centruma; a vitézi élet eszményítése; az emberség és vitézség erkölcsi értékek

6—9. vsz.: a katonaelet mozzanatos képei (életképek); gondolatpárhuzam a 2—4. vsz.-okkal, ugyanakkor hangulati, tartalmi ellentét (hősi halál)

9. vsz.: nagy erejű érzelmi kitörés; a búcsúzó költő fájdalmas rezignációja (őszi hasonlat)

Esztergomi emlékhelyek, irodalmi vonatkozások:

A Vitéz János Tanítóképző Főiskola előtti **vároldalban**, vagy pontosabban a Szent Tamásdombbal szemközti vároldalban áll **Balassi bronzszobra**, **Dózsa Farkas András** alkotása 1938-ból. A költő jobb kezében magasra emelt kardja a török ellen küzdő végvári vitézt jelképezi, míg a baljában tartott könyv a költőre utal. Első, magyar nyelven alkotó nagy költőnk **Esztergomban kapott halálos lövést 1594-ben**, amikor a magyar és a császári seregek megpróbálták visszafoglalni az 1543-ban török kézre jutott Esztergomot. Sokáig hitték azt, hogy ezen a helyen érte halálos lövés a költőt, de az újabb kutatások arra engednek következtetni, hogy a helyszín a Vízivárosban volt. **A mai Katona István utcában**, /a régi Dobó bejárata ebben az utcában volt, egykori neve Óvoda utca/, **emléktábla** adja az arra járók tudtára, hogy e hely közelében érte a halálos lövés Balassit.

A szertelen, hirtelen természetű költő **Esztergom alatt váratlanul jelent** meg. Előzőleg Pálffy Miklós seregében harcolt a török ellen. Tanítványának, **Rimay Jánosnak verse** - melyet **a Katona István utcai emléktábla is idéz** - tudatja velünk, hogy buzgó örömmel és **veszedelemmel mit sem törődve jött Esztergomba a költő**.

A csaknem 50 ezer fős sereg, melynek Esztergomot meg kellett volna megszabadítania a török igától, nem volt elég szervezett és rendezett. Több pontról, így a Víziváros déli-délnyugati oldaláról is **rohamot indítottak a várbeli török sereg ellen. Ebben a rohamban vett részt Balassi is 1594. május 19-én. Ezen a napon érte az ágyúlövés, mely mindkét lábát a combtónél megsebesítette.**

Unokatestvére, **Balassa Zsigmond** így ír erről apjának Bibliájában, mely az **Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban /Bibliothekában/ található**: „minden ket czombian altal ment az golobis de czontot és izet nem sertett”.

Ugyancsak ő jegyezte fel, hogy **a költő halálát a borbély = felcser hibája okozta**. Mátyás főherceg felcsere nem hallgatott a magyar „borbélyokra”, és ezért halt meg a költő.

„... vesztette az borbely Mathias herceze nem akarvan szot fogadni az magiar barbelioknak”. **Szállási Árpád, esztergomi orvostörténész** ír az **Esztergom Évlapjaiban** a korabeli kezdetleges „sebészeti” eljárásokról. Nem tudni, hogy vajon mit is alkalmazott a borbély, de **a költő május 30-án vérmérgezésben meghalt**, noha nem biztos, hogy lábát levágták.

A halála előtti napokban írt **utolsó versében**, a **Psalmus 51. jelzésűben** - akárcsak a korábbi istenes versekben - **közvetlen hangon szól Istenhez**. Elismeri **bűnös voltát**, s arra kéri Istent, hogy **mossa le róla bűne rútságát**. **A vers három helyén**, az első kettő és utolsó előtti versszakában **közvetlenül is utal üszkösödő sebére**, s annak rút bűzét hasonlítja bűne rútságához. **Azt kéri az Úrtól, hogy ha eddig nem, hát úgy most se hagyja el őt.**

Balassi emléket őrzik Esztergomban:

Esztergomban szenvedett tehát hősi halált Balassi az édes haza védelmében. Halálakor még csupán néhány barát tudta, hogy aki örökre eltávozott, a magyar nyelv addigi legnagyobb művésze volt.

Esztergomban, sebesülésének helyétől nem messze, a volt megyeháza épületében levő **múzeum viseli nevét**. Ugyancsak a költőről neveztek el **egy általános iskolát**, majd pedig a **kereskedelmi szakközépiskolát**. Balassi nevét vette fel **a város első híres vegyeskara**, s ugyancsak a költő nevét viseli **a helytörténeti társaság**.

Szobrát és emléktábláját – ez utóbbit a költő születésének 450. évfordulójára helyezték el - az évfordulókon megkoszorúzzák, így is emlékezve a városért életét adó, magyar nyelven elsőként nagyra lett költőre, akinek **ismeretlen festő által a 16. században készített portréját a Keresztény Múzeumban** tekintheti meg az oda látogató.

Esztergom tehát képzőművészeti alkotásokban, intézményekben **őrzi Balassi emlékét**, de **közvetve még iskolánk is csatlakozik ehhez a körhöz**. A nevében szereplő **Dobó Katicáról írott zenés népszínműben, mely a 19. században igen népszerű volt, Balassi mint egri vitéz és költő szerepel**.

Irodalom: In Esztergom Évlapjai /Annales Strigonienses 2000

- Pifkó Péter: Balassa Bálint ősei, családjának eredete
- Leel-Óssy Lóránt: Balassi Bálint pszicho-biográfiája
- Horváth István: Esztergom 1594. évi ostroma, és Balassi Bálint megsebesülésének helyszíne
- Szállási Árpád: Balassi Bálint halála

Rimay János: Az Nagyságos Gyarmathi Balassa Bálintnak Esztergom alá való készületi

...Már útra indulok Duna mellett le menvén

**Vég Esztergam alá, kinek most kőfala
Röng, álgyukkal töretvén**

Ott vár nemzetemnek szép sátoros tábora,

S egyéb sok rendeknek sűrő nagy zászlós hada
Ki sáncot ás, épít, s ki kart, szívet készít
Igyekezvén ostromra.

Régtől várta szívem ezeknek történetittől,

Hogy érhesse ezzel hazámnak épületit
Nézvén szabadságát s rabságból váltságát
S ujjuló szépületit.

Azért bízván megyek és buzgó örömmel,

Nem gondolván semmit kedves veszedelmemmel,
Ám váltsa bár magét, s nyerje szabadságát
Holtom hozó sebemmel,

Tartsa jelül magán érte kifolyt véremet,

S azzal égbe vigye híremet és nevemet,
Hogy mivel tartoztam, vígan ráosztottam
Hívén szent Istenemet...

Balassi Bálint: Psalmus 51.

1 Végtelen irgalmú, ó, te nagy hatalmú Isten, légy már kegyelmes!
Ons ki mindenestől jódot rám kebledből, mert la, mely veszedelmes
Bűnöm miatt lelkem, ki titkon rág engem, mert nagy sebbel sérelmes.

2 Mosd el rólam immár, kit lelkem alig vár, mosd el bűnöm rútságát,
S együtt az rút hírrel, mint rút bűzt, enyészd el förtelmem büdös szagát;
Esmérem vétkeket, kiért nap engemet rettent, mutatván magát.

3 Csak neked vétkeztem, bűnt ellened töttem, ó, kegyelmes Istenem,
Kit semmi ravaszság nem csalhat, s álnokság rejtve előtted nincsen,
Mert az nagy kék égből, mint királyi székből látod, mit mível minden.

4 Ha érdemem szerint reám eresztesz kint, veszek, s jaj, hová legyek?
Ha teljes éltemben bűnt tettem mindenben, bizony Pokolra megyek,
Mert még létem előtt testem megfertőzött, ó, Istenem már megyek?

5 Engem mert vétkével anyám étetett el, méhében hogy hordozott,
Vétket te pedig bánasz, igazt szeretsz, kívánsz, ki tiszta szívet hozott,
Hogy életre adál, azonnal oktatál, mint érteném titkodot.

6 Én rút, háládatlan azért, foghatatlan Isten, hozzád kiáltok,
Tisztíts izsópoddal, irgalmasságoddal, mert lá, ki nagy kint vallok,
Hogy undok vétkeimből megtisztulván belől legyek szebb, hogysen vagyok!

7 Legyek fejeb hónál, s örömondásoddal tölts bé az én fületem,
Élemíts elmémet küldvén örömedet, ne szárazsd ki velőmet
Csontomból bánattal, ne nézz rám haraggal, mosd el inkább vétkeket!

8 Teremts ismét bennem, teremő Istenem, tiszta szívet kegyessen,
Fúdd belém is megént, hogy nagy szívem szerént lelkem igazt szeressen,
Engem, romlott szegént, rossz érdemem szerént haragod el ne vessen!

9 Ne fossz meg lelkedtől, sőt idvösségemről mondj örömet már nekem,
Szentelő lelkeddel hadd épüljön meg fel, mint azelőtt, bús lelkem,
Hogy sok tévelyedtek tehozzád térjenek, követvén bízvást engem.

10 Az kövér áldozat jó kedvet nem hozhat, jól tudom, Uram, néked,
Mert ha az kellene, örömet tisztelne bús fejem azzal téged,
Töredelmességgel, buzgó könyörgéssel beszélem azért néked:

11 Ímé, kioldoztam, s teelődbe hoztam fene ötte sebemet,
Kit csak te gyógyíthatsz, életre fordíthatsz, szánd keserves fejemet,
Bűneim kínjával, testem fájdalmával ne gyötörd életemet!

12 Ha előbb nem hadtad, sőt hozzád fogadtad, tehát mostan se hadd el
Jóvoltodból szegént, jó szokásod szerént Sion falát támaszd fel,
Hogy, mint áldozatot, adjak úgy hálákot, ki neked leginkább kell.

Jegyzetek

psalmus: zsoltár; a bibliai Zsoltárok könyve darabja. A korban műfajnév is. A protestánsok igen kedvelték a zsoltárátköltéseket, zsoltárparafrázisokat.

jódot: jódat / la: íme, lám / megyek, megyen, stb.: Jelentése: „mit tegyek/tegyen stb.”

ÉRDEKESSÉG: DOBÓ KATICA ALAKJA

Tóth Kálmán, a költő és színdarabíró Dobó Katica címen 1862-ben történeti vígjátékot írt. Az ügyesen szőtt hazafias darab olyan sikert aratott, hogy Katica a világot jelentő deszkákról egyenesen besétált a magyar nép történelmi tévhitei közé. A valóságban sohasem élt, nem szervezett Eger ostromakor sereget és nem is ő lett Balassi Bálint felesége... Dobó István lánya, Dobó Krisztina nem vett részt Eger ostromában. Dobó Katica alakja csupán írói leleményből némi történelemhamisítás árán született.

A mű rövid tartalma:

Dobó Katica, Eger vár kapitányának, Dobó Istvánnak leánya, apja segítségével női csapatot szervez, amely foglyul ejti a várba menekülő Balassi Bálintot, a híres költőt és dalmokot és Hegedűs hadnagyot, aki nem teljesítette pontosan az őrségen kötelességét. Hegedűs, aki szerelmes Katicába, de tőle kosarat kapott, bosszúból a török kezére akarja játszani a várat, de cinkostársait Balassi hazafias dalai annyira fellelkesítik, hogy cserbenhagyják Hegedűst, aki végül is kénytelen a magas várfalról alávetni magát. Dobó mind melegebb érdeklődéssel fordul Balassi felé, úgyszintén Katica is, jóllehet nem nyerte meg Balassi tetszését az asszonysereg toborzásával. Az utolsó megrohanásban azonban a nők is kitüntetik magukat s a török kénytelen békét kérni. Dobó nagy kitüntetésben részesül, Katica pedig igazi hivatásának tudatára ébred és Balassi felesége lesz.

Tóth Kálmán, a költő, a szabadságharc eltiprását követő Bach-korszakban a magyar nemzeti érzés egyik leghatásosabb ébrentartója volt. Nem történelmi művet, hanem színpadi játékot írt, nem a történelmi hitelességre, hanem a hatásra figyelt. S hogy milyen eredménnyel, arról tanúskodik máig is élő és történelminek vélt figurája, Dobó Katica.